Szabó Viktor
A Páneurópa-mozgalom

Németh István: Az Európa-gondolat történetéből. R. N. Coudenhove-Kalergi Páneurópa Uniója

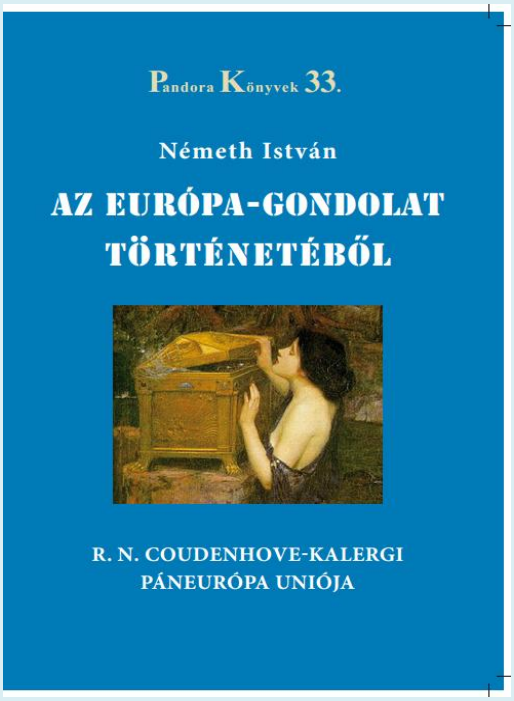

A történetírás az 1306 és 1945 közötti évekből összesen 182 európai egyesítési tervet jegyzett fel, amelyek a nagyobb gazdasági térség várható gazdasági előnyei mellett számottevő politikai és szellemi–ideológiai indokokkal magyarázták az összefogás szükségességét.

A 20. századi európai egyesítési törekvésekből kiemelkedik az osztrák Richard N. Coudenhove-Kalergi (1894–1972) sokrétű tevékenysége, aki zseniális különcként, idealistaként, az 1920-as évektől szinte vallásos fanatizmussal szervezett „pártok feletti tömegmozgalmat" az európai államok egyesülése érdekében. A Páneurópa Unió alapítójának nagy része volt abban, hogy az Európa-eszme, amely a késő középkor óta vízióként létezett, a két világháború között európai kormányok programja lett, majd egyengette az egységes Európa 1945 utáni útját. A Páneurópa Unió kétségtelenül minden idők legeredetibb és legragyogóbb Európa-szervezete volt.

Németh István 1997-ben egy cikksorozatban, majd 2001-ben az *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe* című tanulmány- és dokumentumkötetében (ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001. 632 old.) „emelte be" hazánkba és ismertette a nálunk sokáig tabunak számító Coudenhove-Kalergi tevékenységét és munkáit. Most pedig kézbe vehetjük 228 oldalas kötetét, amelyben 90 oldalon összegzi a „Páneurópa-gróf" tevékenységét, majd pedig 23 dokumentummal hozza „testközelbe" mozgalmának nézeteit.

A logikusan felépülő, világos gondolatmenetű kötet „szöveges része" három fejezetre tagolódik. Az első, bevezető fejezetben az első világháború utáni helyzetet foglalja össze: a Párizs-környéki békekonferencia továbbra is európai nemzetállami rendszert rögzítette. A tragédia csak fokozatosan tudatosult: 20 millió halott, eltűnt Európa gazdagsága, valamennyi állam az új világhatalom, az Egyesült Államok adósa lett; a korábbi szárnyhatalmak világhatalomként s világprogrammal léptek fel, s megkezdődött a korábbi gyarmati népek önállósodása. S megjelentek az európai országok értelmiségének első elemzései, akik nem csak gazdaságilag, hanem szellemileg és politikailag is szinte barbárnak tekintették létviszonyaikat, s a politikai közösség feltételének az európai értékközösség ismételt felfedezését tekintették.

A második fejezetben Coudenhove-Kalergi származását, családját és képzettségét ismerteti. A nagyszülők: a holland Coudenhove-család és a görög Kalergi-család gyermekei a 19. század közepén Párizsban találkoztak és kötöttek házasságot. A Coudenhovek az észak-brabanti nemességből származtak; a holland szabadságért folyó háborúban a Habsburgok oldalán harcoltak és a Habsburgok Belgiumból való elűzése után követték császárukat Ausztriába.

A Kalergik a bizánci Phokas császári dinasztia utódai voltak. Nikophoros Phokas a 10. században az araboktól megszerezte Krétát, s egyik rokonát bízta meg a kopár sziget gyarmatosításával és igazgatásával. A Phokas-ág a 13. században használta először a Kalergi nevet. A családnak egy velencei és egy görög ága ismert; utóbbiak a velenceiek és a törökök ellen folytatott szabadságharc élén álltak. Törökellenes összeesküvésbe keveredve az egyik Kalergi a 18. században Oroszországba menekült, s II. Katalin cárnő tábornokaként jelentős vagyont szerzett. Szépséges norvég, de lengyel származású felesége, a művészi hajlamú Marie Kalergi – válásuk után – Európában érezte otthon magát, számos művész múzsájaként.

A Bécs melletti jezsuita kollégiumban nevelkedett, s osztrák diplomáciai pályára lépett Heinrich Coudenhove-Kalergi (1859–1906) Japánban feleségül vette a tehetős családból származó, rendkívül művelt Mitsuko Aoyamát (1874–1941). Házasságukhoz az osztrák és japán császár engedélyét kellett megszerezni.

A nyugati–keleti pár házasságából második gyermekként született Richard N. Coudenhove-Kalergi, Tokióban 1894. november 17-én. „Egy európai férfi és egy ázsiai nő gyermekeként nem nemzeti fogalmakban, hanem kontinensekben – Ázsia, Európa – gondolkodtunk. Anyánk számunkra Ázsiát, apánk Európát testesítette meg. Nehezünkre esett, hogy valamelyik nemzettel azonosítsuk magunkat. Szemünkben Európa magától értetődő egységet jelentett, apánk hazáját” – írja majd a visszaemlékezésében. (A Richard nevet szülei Richard Wagnerre emlékezve választották).

A család 1896-ban tért vissza a cseh erdőben fekvő, s a bajor határig érő ronspergi családi kastélyba és birtokra. Ronspergben (korábban: Ronsperk, ma: Pobezovice) akkortájt kb. 2000 ember élt, akik főleg németül, részben csehül beszéltek. Richard azonban nem csehül, hanem magyarul tanult. Az ifjú gróf itt nőtt fel hat testvérével együtt: egy kozmopolita, multikulturális, több vallású és határok nélküli világban. A család rendszeres vendégei tudósok, nemesek, egyházi vezetők és diplomaták voltak. A gyermekek apjukkal németül, anyjukkal angolul beszéltek. A családi környezet Richard önérzetét az „európaiság” felé irányította. Szemében apja nemcsak Ronsperg központja, az emberiség jótevője, hithű katolikus és a buddhizmushoz vonzódó személy volt, hanem tőle örökölte diplomáciai érzékét is. Ez a szent és elit világ tört össze apja 1906. májusi halálával, amikor Richard még csak 11 éves volt. A hétfősre zsugorodott család feje, s a birtok igazgatója az anyja lett.

1908. szeptembertől két testvérével együtt a jó hírű bécsi Theresianumban tanult; 15 évesen már nagy filozófusok munkáit olvasta, kronológiai sorrendben. Főleg Platon, Schopenhauer és Nitzsche, és a sztoikus filozófia vonzotta. Az elitiskolában ismerte meg az embereket és azok irányítását; az itt töltött öt év meghatározta páneurópai érzésvi-

lágának kialakulását. 1913 júliusában érettségizett, s filozófusnak készült. Itt már az *Objektivitás, mint az erkölcs alapelve* címmel egy könyvecskét is írt, amelyet később doktori disszertációja magvának szánt.

Bécsben az 1913/14. év téli szemeszterében rendes hallgatóként beiratkozott az Alma Mater Rudolfina bölcsészkarának filozófia–történelem szakára. A nyári szemeszterben történeti, művészettörténeti, sőt botanikai előadásokat hallgatott. Az 1915. évi nyári szemesztert pedig a müncheni egyetem bölcsészkarán töltötte, ahol Ida Roland (1881–1951) villájában lakott. A bécsi Burgtheater népszerű és sikeres színésznőjével anyja révén, 1913 telén Bécsben ismerkedett meg, s akit 1914. áprilisban Münchenben egyházilag, majd a háború után a salzburgi anyakönyvi hivatalban is feleségül vett. A 13 évvel idősebb, elvált asszony kislányával érkezett a házasságba; házasságuk átmeneti zavart okozott a családi kapcsolatokban. Ida Roland általa Richard számos, különböző világnézetű művészt, költőt és újságírót ismert meg, s e kapcsolatok rendkívül értékesnek bizonyultak a későbbi páneurópai agitációjukban.

Doktori disszertációját 1917 júniusában végül is kitüntetéssel védte meg. Értékeléséből bírálói nem tudományos, hanem „tudományos-népszerűsítő” értékét emelték ki. A dolog érdekessége, hogy a bécsi egyetem bölcsészkara már a Theresianumban írt munkáját jóváhagyta doktori munkának.

1923-ban Coudenhove-Kalergi Páneurópa-mozgalmában hivatalos példaképévé tette az osztrák Béke Nobeldíjas és szabadkőműves Alfred Fried *Pan-Amerika* című könyvét, és saját eredetiségét kiemelendő nem említette a korabeli publicisztikában már használatos Európai Egyesült Államok témakört.

A Páneurópa Unió megalakulása után – feladva az állandósult vándoréletet – Bécsben telepedtek le, ahol végül a heiligenkreuzi apátság bérelt nekik lakást a Stephansdom közelében, amelynek barokk berendezése reprezentatív lakást biztosított számunkra. 1928-tól a házaspár a genfi népszövetségi gyűlések idején a Bern kantonbeli Saanenlandban élt, majd három év múlva vásároltak egy parasztházat, amely 1940-ig nyári rezidenciájukként szolgált. Richard a feleségét Marie Curievel hasonlította össze. Sugárzó, mosolygós, határtalan szeretettel, végtelen jósággal és anyasággal megáldott személynek tekintette. 1912-ben, 31 évesen Lengyel Menyhért és Bíró Lajos magyar írók a *Cárnő* című darabjában szerzett hírnevet, amelyet a Deutsches Volkstheaterben, az első bécsi magánszínpadon mutattak be. Bécsben ünnepelt sztár lett; nagyra értékelték fejlett stílusérzékét, magával ragadó temperamentumát. „Idegszínésznőnek” tekintették, a kifejezés alatt érzékeny, törékeny, erotikus, különleges alkatot értettek. Hat hónapot játszott Berlinben, Münchenben, Bécsben, Prágában és Budapesten. 1930 és 1933 között nem lépett fel színházban, mert kizárólag a Páneurópa-mozgalomnak dolgozott. Ő vezette a bécsi Hofburgban a Páneurópa-főiroda munkáját, szervezte utazásaikat és kongresszusaikat. Nélküle lehetetlen lett volna a Páneurópa-mozgalom ilyen nagy teljesítménye. A mozgalom 1932. évi bazeli kongresszusán a mozgalom női szekciójának elnöke lett. 1933 októberétől Bécs józsefvárosi színházában játszott a legjobban megfizetett színésznőként.

A harmadik, legterjedelmesebb fejezetben Németh István a „politikai”, a „gazdasági” és a „szellemi-kulturális” Páneurópa legfontosabb kérdéseit tárgyalja. „Európa követe” feleségével együtt, szinte misszionáriusi küldetéssel keresztül-kasul utazta a kontinenst, s rendkívüli újságírói teljesítményt mutatott fel. Fáradhatatlanul dolgozott az Európa-eszme érvényesüléséért; 1924-től havonta jelentette meg *Paneuropa* című folyóiratát, nagyrészt egyedüli szerzőként, s több könyvet is írt.

A kezdeti nehézségek után első aktív politikusként sikerült megnyernie mozgalma számára Ignaz Seipel osztrák szövetségi kancellárt, aki Páneurópát a hiányzó osztrák Európa-politika pótlékának használta. Coudenhove folyamatosan szövögette tervét, hogy Bécset a világ-, illetve Páneurópa fővárosává tegye. A mozgalom kongresszusai nemzetközi vendégeket vonzott a városba, fellendítve ezzel az idegenforgalmat is. Másrészt Coudenhove felhasználta Seipelt „jószomszédi politikája” számára is, hiszen csehszlovák állampolgárként jó kapcsolatokkal rendelkezett Prága, s végül Párizs felé is. Seipel viszonya Páneurópa iránt inkább tartózkodó volt, talán azért, mert Coudenhove Népszövetség-kritikáját a pacifisták és a Népszövetség hívei értetlenséggel fogadták, hiszen Ausztria gazdaságilag a Népszövetségtől függött. Dollfuß alatt Páneurópa instrumentalizálódott az osztrák politika számára: a szövetségi kancellár kihasználta Coudenhove kitűnő kapcsolatait Prága s Párizs felé. Agrárszakemberként pedig Dollfuß eszközként kezelte Páneurópát szakmai ismeretei népszerűsítésére. Utódja, Kurt Schuschnigg pedig azért fogadta el Páneurópa-mozgalmat, mert jó hírneve a Dollfuß-korszakból származott, amikor a mozgalmat politikai okokból értékesnek tartották.

Miközben Coudenhove Páneurópa-mozgalmával a bécsi Ballhausplatzon nyitott kapukra talált, a berlini Wilhelmstraße kapui csak félig nyíltak ki számára: Páneurópát itt víziónak és utópiának tekintették, s rendkívül tartózkodóan fogadták, főleg von Bülow államtitkár és Köpke minisztériumi főosztályvezető. Ugyan sikerült bejutnia Gustav Stresemann külügyminiszterhez is, de az udvarias gesztusokon kívül nála sem számíthatott semmiféle támogatásra. A német külügyminisztériumban ambivalensen ítélték meg Coudenhove szerepét; információs forrásként használták, de belső értékelésükben Coudenhove „külpolitikai szórakoztatásait a német politika számára nemkívánatosnak” tekintették, anélkül, hogy mereven elhatárolódtak volna tőle.

Páneurópa már csak azért sem gyakorolhatott befolyást a német külpolitikára, mert az „Közép-Európa” tervüket képviselte, főleg Heinrich Brüning kancellárságától (1930) kezdve. Stresemann külügyminisztersége alatt Közép-Európa csak politikumként létezett, s az anschluss-kérdésében közeledést keresett Ausztriához. Utódainál azonban az anschluss követelése nyíltan napvilágra került, s összekapcsolódott a német Közép-Európa tematikával.

Coudenhove nyíltan tagadta a német Közép-Európa terveket, s csak egy cikket szánt a témának. Azon fáradozott, hogy újrafogalmazza az utódállamok, s Közép-Európa fogalmát, hogy elvegye politikai színezetüket; számára idegen volt az ideológiai vita Közép-Európával.

A weimari köztársaság érdekvédelmi csoportjai a nemzet primátusából indultak ki, s Páneurópa nem volt képes ezen az irányvonalon változtatni. A

Wilhelmstraße további elhatárolódásában szerepet játszott, hogy megítélésük szerint Németország egy Páneurópában csupán Szászország, vagy jobb esetben Bajorország szerepét tölthetné be. Páneurópa pontosan azt követeli, amit a laikusok: nemzetközi bélyegeket, nemzetközi valutát, abszolút szabadságot – mindez nem megvalósítható. Páneurópa egyedüli pozitívumának „a külföldi német kisebbségeknek a korábbinál erőteljesebb politikai és gazdasági kihasználhatóságát" tekintették.

Coudenhove 1939-ben francia állampolgár lett. Szoros francia kapcsolatait Németország folyamatosan bírálta, s Páneurópát a hegemóniára törekvő francia politika eszközének tekintette.

Coudenhove a prominens, vezető személyiségek kultuszát folytatta; megnyerésüket fontosabbnak tekintette, mint a tetteket. A Páneurópa-kongresszusok 1933-ig kétségtelenül Európa-kongresszusok voltak, s szinte valamennyi európai állam képviselői jelen voltak. Az első Páneurópa-kongresszuson csupán néhány ország vett részt hivatalosan is. Feltűnő a kis országok, főleg a balti és északi államok részvétele. Előbbiek számára valószínűleg Páneurópa lehetőséget jelentett, hogy közelebb kerüljenek Európához. A skandinávok a kongresszusok révén főleg értelmiségi eszmecserét folytattak a „kontinenssel."

Coudenhove szeizmográfként működött, főleg a politikában. Minden külpolitikai eseményt megfigyelt és kínos pontossággal elemezte esetleges hiányosságát, hogy azt Páneurópával kompenzálhassa. Így sikerült számos eseményt előre látnia, mint például Németország kilépését a Népszövetségből, a bolsevizmus fenyegetését és Amerika gazdasági hegemóniáját. Megfigyeléseinek fő tárgya a német–francia viszony volt; ugyanis az európai béke kulcsát a két állam megegyezésében látta, ezért támogatta a Locarno (1925) után kialakított német–francia érintkezéseket.

Mozgalma számára az 1930. év jelentette az első nagy cezúrát: mivel sikertelen maradt a francia Aristide Briand európai memoranduma, Németország felé fordult. De a következő csapás ott érte: 1933-ban a nemzetiszocializmus hatalomra jutása után a bolsevizmus mellett már a nemzetiszocializmussal is harcolnia kellett. Miközben a bolsevizmust túlértékelte, a nemzetiszocializmust teljesen alábecsülte. Az utolsó percig – fanatikus optimistaként – nem hitt abban, hogy Hitler háborút robbant ki. Az olasz fasizmust pedig – a bolsevizmussal és a nemzetiszocializmussal összevetve – mérsékelt totalitarizmusnak tartotta, amely elsőként szállt szembe a bolsevizmussal. Emiatt szinte mániákusan másolta a Ducét, anélkül, hogy ő maga fasiszta lett volna. 1936-ig Mussolini megnyerésén fáradozott Páneurópa számára.

A nagyhatalmak külpolitikája mellett a kisállamok felé is fordult: főleg a közép- és kelet-európai kisállamokban talált hűséges követőkre, közöttük az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlasztása után a közép-európai összefogást szorgalmazó magyar Hantos Elemérre. Mivel az európai államok túlságosan is ragaszkodtak szuverenitási igényeikhez, az európai hatalmak pedig nagyhatalmi politikájukhoz, s revíziót követelőkre és revízióellenesekre tagolódtak, a Páneurópa-mozgalom a hagyomány és újítások között hányódott, s végül kudarcot szenvedett, pedig a nemzetiszocializmus alternatívája lehetett volna.

Milyen esélye volt Páneurópának a megvalósulásra? Politikai értelemben egyértelmű a válasz: semmi, mert az államok túlságosan is ragaszkodtak szuverenitási igényeikhez. Az európai hatalmak ragaszkodtak nagyhatalmi gondolkodásukhoz, revíziót követelőkre és revízióellenesekre tagolódtak. Páneurópa a hagyomány és újítások között hányódott, ezért az európai integráció a mai értelemben nem volt lehetséges, mert részterületeken le kellett volna mondaniuk szuverenitásukról. Ha a Népszövetségen belül alakult volna meg az európai államcsoport, abból a jogi kérdés adódott volna, mennyire felel meg Páneurópa a Népszövetség alapszabályának. Jogilag Páneurópa valószínűleg meghiúsult volna, mert Coudenhove izolációs politikája eszközeként államszövetsége számára a Monroe-elv európai variációját helyezte kilátásba. Coudenhove a politika primátusát propagálta a gazdaság előtt. Ez Németország számára elfogadhatatlan volt; a későbbiekből tudjuk, hogy az európai államok egyesülése gazdasági területen egyszerűbben megvalósítható. Páneurópának az „ideológiai" területen sem volt reális esélye a megvalósulásra – gondoljunk csak a bolsevizmusra, a fasizmusra és a nemzetiszocializmusra. Páneurópa szemben állt a latin és germán fajjal, illetve a világforradalommal, ezért ignorálták, vagy küzdöttek ellene.

Coudenhove nem érte el célját, hogy békét biztosítson Európának. Páneurópa meghiúsult a nacionalizmuson, s azon, hogy az európai államok nem kívántak lemondani szuverenitásukról; az európaiak még nem rendelkeztek európai tudattal.

A második világháború után Coudenhove ismét az „európai színpadra" lépett, s azt remélte, hogy korábbi, a két világháború közötti módszereivel előre viheti Európa egyesülését. Európa szószólói azonban már a politikai profik és állami vezetők lettek.

Coudenhove számos kitüntetést kapott az egyesült Európáért kifejtett tevékenységéért, a földrész sorsát azonban többé már nem tudta aktívan befolyásolni. Az arisztokrata magánszemély számára az „új Európában" már nem jutott hely. De még megadatott számára, hogy életében – ugyan a második sorban – tanúja lehetett számos elképzelése megvalósulásának.

Coudenhove-Kalergi halála után, 1973-ban a Páneurópa Unió új elnöke, Habsburg Ottó a szervezet tömegmozgalommá alakítására vett irányt. Valamennyi európai országban intenzív szervező munka indult meg, s megalakult a Magyar Egyesület is. Az Európa Tanácsban összefogtak az Európa Körrel, s 1975. május elején közös nyilatkozatot adtak ki. 1979-ben az immáron közvetlenül választott Európa Parlamentben Habsburg Ottó első beszédében kifejtette, hogy Páneurópa egész Európát magában foglalja, s ezért földrészünk nem állhat meg a jaltai határoknál. Víziója az évezred fordulóját követő években vált valósággá, s kezdődött meg a közép- és kelet-európai országok szerves fejlődése is.

Németh István: Az Európa-gondolat történetéből. R. N. Coudenhove-Kalergi Páneurópa Uniója. Összegzés és dokumentumok. Líceum Kiadó, Eger, 2014. 228 old. ISSN: 1787-9671